

HAFIZ'IN KABRİ OLAN BAHÇEDE BİR GÜL VARMİŞ

Münevver Oğan

Yaşar Kemal'in Hâfız hakkında kaleme aldığı bir şiirden yola çıkılarak yazılan bu makalede Hâfız'ın çok yönlülüğü ele alınmıştır. Hâfız'ın Fars edebiyatındaki etkisi ne kadar kuşku götürmez ise Türk edebiyatı üzerinde bıraktığı etki de kuşku götürmezdir. Makalede Hâfız'ın düşünce dünyası yansıtılmaya çalışılmış ve ele aldığı kavramların Türk edebiyatındaki yansımaları izlenmiştir.

Rindlerin Ölümü

Hafız'ın kabri olan bahçede bir gül varmış;
Yeniden hergün açarmış kanayan rengiyle,
Gece, bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış
Eski Şiraz'ı hayal ettiren ahengiyle.

Ölüm asude bahar ülkesidir bir rinde;
Gönlü her yerde buhardan gibi yıllarca tüter.
Ve serin serviler altında kalan kabrinde
Her seher bir gül açar, her gece bir bülbül öter.

Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*'de böyle anlatır Hafız'ı, Hafız'ın felsefesini... altıyüzyılı aşkın bir süreyi geride bıraktı Hafız... Yirmi birinci yüzyılda da aramızda... ülkenin hısımlığında belki kan bağı yok; ama kültürel bağlar öylesine güçlü ki İran Edebiyatının bu büyük şairi de gönül tellerimizi hala titretiyor.

Bu bildirimde Doğu ve Batı edebiyatlarını etkileyen bu ölümsüz şair ve onun gazelleri üstünde durmaya çalışacağım.

Yaşam Öyküsü

Hafız Şirazi, İran Edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Şiraz'da doğmuştur. Asıl adı Şemseddin Muhammed'tir. Yaşamı üstüne ayrıntılı bir bilgi yoktur; gençlik dönemi ve nasıl bir eğitim aldığı da bilinmemektedir. Onunla ilgili, çağdaşlarının yazdığı yazılardan, İsfahan'dan Şiraz'a göçmüş bir ailenin oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

Adından, Kuran'ı ezberleyerek "hafız" sanını aldığı, yapıtları üzerine yapılan çalışmalardan ise iyi bir medrese eğitimi gördüğü; hadis, fıkıh, kelim ve tasavvuf okuduğu anlaşılmaktadır.

Şirazlı bilginlerden Sucai'nin *Enisü'l- Nas* (Gönül Yoldaşı) adlı eserinde belirttiğine göre; Hafız, İran'ı ele geçiren Timur'la görüşmüştür. Gazan Han döneminde Fars Valisi olan Şah Ebu İshak'la yakınlık kurmuş ve ondan yardım almıştır.

Bazı kaynaklarda da Hafız'ın yoksul bir yaşam sürdüğü, kimi devlet büyüklerince de zaman zaman korunduğu belirtilmektedir. Hafız, bu devlet büyüklerine övgü niteliği taşıyan birer gazel göndermekle yetinmiştir.

Edebi Kimliği

Edebiyat alanında Hafız, Hafız-ı Şirazi olarak anılır. Yapıtlarından kendinden önceki İran ve Arap şairlerini, yazarlarını çok iyi incelediği anlaşılmaktadır. Hafız'dan önceki İran şiirinde; destan, kaside, rubai ve mesnevi gibi türler yaygındır. Gazel türü ise yeterince gelişmemiştir.

O dönemde, yani Hafız'ın yaşadığı çağda, İran şiiri bir geçiş dönemini yaşamaktaydı. Bu geçiş döneminde, şiirlerin temaları, benimsenen konunun içeriğiyle örtüşen, şairin yaşam anlayışını yansıtan niteliktedir. O dönem şairlerini kısaca hatırlamakta yarar var:

Firdevsi, İran halk öykülerinden, kahramanlık masallarından esinlenerek destan türünün en güzel örneklerini vermiştir.

Ömer Hayyam, felsefe ve yaşam sevinciyle dolu şiirlerinde, mutluluğun bu dünyada olduğunu savunmuştur.

Enveri, kaside türünün temellerini atmıştı.

Sadi, İslam'daki hikmet (bilgelik) düşüncesini şiirine konu etmiştir.

Nizami, Türk olmasına karşın şiirlerini Farsça yazmış ve mesnevi türünü doruğa çıkarmıştır.

Hafız'a gelince , o bütün bu şairleri de Arap şairlerini de çok iyi biliyordu. Bu birikimin üzerine hayat felsefesini kurmuş, kendi hayat felsefesinin esiniyle de sevgiyi ve mutluluğu konu almıştı.

Hafız'ın şiirinde dile getirdiği sevgi nasıl bir sevgidir? Bu sevgi ; halktan aydına, yoksuldan zengine herkesi kuşatan bir sevgidir. Çünkü gücünü yaşamın kendisinden alır. Ayakları yere basar. Acı çeker, özlem duyar. İnsana özgüdür, dahası insanlık hallerinin ifadesidir bu sevgi.

Hafız'ın şiirinde dile getirilen sevgi, yaşadığımız evrene dönüktür. Nesnel bir yaşama biçimini içerir. Birey ve nesne, birey ve meken, birey ve doğa bu şiirlerde birlik- bütünlük içindedir.

Hafız'ın sevgi dünyası böyledir, ya mutluluk anlayışı nasıldır?

Hafız'a göre yaşamın gereği mutlu olmaktır. mutlu olmak da dünya varlıklarına karşı aşırı eğilim duymamak, tutkulara kapılmamak, barış içinde yaşamak gibi olumlu davranışlarla sağlanır. Dünya gelip geçicidir; ancak yine de kişinin mutluluğu yaşadığı dünyadır.

Hafız'ın Şiir Dili ve Şiire Getirdiği Yenilikler

Hafız'ın şiirinde dört temel öge öne çıkar:

Duygu; şiirde sevgi, özlem, üzüntü ve sevinç gibi ögeleri içerir.

Uyum; seçilen sözcüklerin ses ve yapı bakımından birbirine yakınlığı ve hepsinin belli bir anlamı oluşturmak için iç içe kaynaşmasını dile getirir.

Düzen; şiirin tabanını oluşturan ölçüye dayanır.

Bütünlük; dizelerin anlam ve konu bakımından birliğine dayanır. Gazel türüne özgü bir özellik olan birbirinden bağımsız beyitler Hafız'ın gazellerinde pek görülmez. Onun gazelleri anlam ve konu açısından bir bütündür.

Hafız, başta gazel ve rubai olmak üzere, İslâm edebiyatında yaygın olan şiir biçimlerinin hepsinden örnekler vermiştir. En büyük başarıyı ise gazellerinde sağlamıştır. Bütün şiirlerinin toplandığı *Divan*'ında altmış altı rubai, mesnevi türünde bir *Saikname* ve bir *Muganniname*, beş kaside, bir muhammes, dört mesnevi, otuz dört kıta, beş yüz dokuz gazel vardır.

Hafız'ın Dile Getirdiği Yenilikler

Hafız'ın yaşadığı çağda İran, bir yandan Mođol, bir yandan da Arap saldırılarına uğramaktadır. İslam dinî, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi, düşünce alanındaki egemenliğini sürdürmektedir. Bu düşünce ürünleri Fars kültürüne de girmiştir. Buna karşın Hafız'ın şiirlerinde Arapça sözcükler dilin bütünlüğünü bozacak nitelikte değildir. O seçtiği sözcükleri bile, Farsçanın ses uyumuna ve söz dizimine göre şirine sokmuş; onları eritmeye çalışmıştır. Bu yüzden Hafız'ın şiir dili akıcı ve anlaşılması kolaydır. Şiirin bütününe kapsayan ses, yalnız sözcükleri birbirine bağlamakla kalmaz, okuru da kendine çeker, şiirin anlamını kavratır. Bu özellik ona özgüdür.

Hafız'ın Türk ve Dünya Edebiyatına Etkisi

Hafız, daha yaşadığı dönemde pek çok şairi etkilemiştir. Ölümünden sonraki dönemde ise bütün İslam ülkelerinin Hafız'dan etkilendiği görülür. İran ve Osmanlı divan edebiyatında kullanılan Farsça şiir kavramlarının en önemlileri ondan alınmıştır.

Osmanlı divan şiirinde, başta Ahmed Pařa, Şeyhi, Fuzuli, Baki, Hayali, Yahya, Nef'i, Naili, Neřati, Nedim, Nabi, Şeyh Galip olmak üzere pek çok şairimiz, Hafız'dan etkilenmiştir.

İran ve Anadolu'da Hafız'ın *Lisan-ül Gayb* (Gizliliđin Dili) adıyla anılan Divan'ı başlıca başvuru kitabı olarak kullanılmıştır. Neredeyse tüm İran şairlerini etkilemiş, şiir dillerinin niteliğini artırmıştır.

18. yüzyıldan sonra pek çok Batılı aydın ve bilgin Hafızla ilgilenmiştir. Almanların büyük şairi Goethe, ona özenerek gazel türündeki şiirlerini West-Östlicher Divan (Divanı Şarki) adı altında toplamıştır.

Hafız'ın Divan'ı birçok Batı diline çevrilmiş, Farsça üzerinde çalışan dil bilginlerince incelenmiştir. UNESCO tarafından 1988 yılının Kasım ayında Şiraz'da, Hafız Şirazi'nin 600. ölüm yıldönümü nedeniyle uluslararası bir sempozyum düzenlenmiştir. Aynı yıl ülkemizde de çeşitli kültürel etkinlikler yapılmıştır.

Hafız'ın Gazellerinde Mazmunlar

Hafız'ın gazellerindeki mazmunlara geçmeden önce, gazelin ne olduğunu hatırlayalım: Bu sözcüğün sözlükteki anlamı, "kadınlarla aşıkane muhabbet etmek" tir. Özellikle aşk, güzellik, şarap konusunda yazılmış belirli biçimdeki şiirlere gazel denildiğini biliyoruz.

Kitabü'l Agani adlı eserde, Araplarda gazelin oldukça erken dönemlerde (göç yıllarında) var olduğu yazılmaktadır. bir önceki yüzyılda, Kayravani'nin El-Umde fi Sına'ati'sh -Şi'r adlı eserinde de gazel yerine kaside biçiminin kullanıldığı da yazılıdır. 'Nesib' , 'teşbib' , ve 'tegazzül' terimleri de gazel anlamında kullanılmaktadır.

İran edebiyatında gazel terimi, ilk çağlardan beri vardır. İran edebiyatının ilk dönem şairlerinden Rudegi (öl. H. 329 – M. 941) gazelleriye ünlüdür. İran edebiyatındaki bu gazel biçiminde kasidelerden kopmuş nesib ve teşbib bölümleri olduğu sanılmaktadır.

Gazel, Türk edebiyatına bağımsız bir nazım biçimi olarak İran edebiyatının etkisiyle girmiştir. Türk şairlerince de en çok sevilen bir nazım biçimi olarak yüzyıllarca kullanılmıştır.

Mazmun sözcüğünün sözlük anlamı ise " gizli anlam, gizli kavram" dır. Divan şiirinde 'bir şeyi, niteliklerini ya da onu çağrıştıracak sözcük ve kavramları dile getirerek gizlemek' yani 'bir sözün içinde, zımmında bulunan gizli, nükteli, cinaslı anlam' demektir.

İskender Pala Mazmunun Mazmunu başlıklı yazısında, Prof. Dr. Mine Mengi'den şu alıntıyı yapıyor:

Mazmun, Divan şiirinin yapısal özelliklerinin ve daha çok estetik anlayışının bir gereği olarak vardır. O, değişik edebi sanatlarla bağlantılı bir dil ustalığıdır... Mazmun, öncelikle kavramlara anlam verebilme işidir. (Müstena Güzeller:50)

Bu anımsatmalardan sonra gazel ustası Hafız Şirazi, mazmunları gazellerinde nasıl kullanmış incelemeye çalışalım: (bu bölümdeki gazellerin çevirileri ve açıklamaları, Abdalbaki Gölpınarlı'nın Varlık Yayınları'nda çıkan Hafız adlı kitabından alınmıştır.)

Şiraz'ın suyu, havası ve mesire yerleri şairi öylesine etkilemiştir ki şöyle bir beyit kurmuştur:

Nemi dehend icazet mera be-seyr u sefer

Nesim-i bad-i Musalla vu Rükñ-abad

Şair, Şiraz'da Musalla Mesiresi ve Rükñ-abadsuyu kenarından ayrılamayışını böyle dillendirir.

Hafız'ın Şiraz'a olan tutkusu da bir beyitte şöyle anlatılır:

Hava-yi menzil-i yar ab-i zindegani-i mast

Saba biyar nesimi zi hak-i Şirazem

Sevgilinin konağının havası, bizim için ab-ı hayattır.

Ey saba, Şirazımın toprağından bana bir hoş rüzgar getir.

Dostum, feleğın on günlük sevgisi masaldan hikayeden ibarettir.

Dostlara iyilik etmek için şu on günlük fırsatı ganimet bil!

(s.4)

Zaman, yaşamamız için bize sunulmuş armağandır

Bu armağanı doyasıya yaşa ve dostlarına da yaşat, elini çabuk tut!

Sabah rüzgarı bizim daralmış gönlümüzü nasıl açabilir

Koncanın kıvrım kıvrım yaprakları gibi birbiri üstüne sarılmış, kat kat.

(s.18)

Gönül o denli zarif, incinebilir bir yapıdadır ki tıpkı goncanın kıvrım kıvrım sarılmış yaprakları gibidir.

Zorlayarak açmaya kalkma, zamana bırak kendiliğinden yavaşça açılsın!

Zaman ömrünün harmanına ateş salarsa de ki:

Yak, zaten bence ömür harmanının bir saman çöpü kadar bile değeri yok.

(s.26)

Ömür de bir harman yerine benzer
Yandığı zaman bir saman çöpü kadar değeri kalmaz, bu yüzden
yaşamdand tat almaya bak!

Sofi, şarabın parıltısıyla gizli sırları bildi.
Herkesin iç yüzünü bu lal ile bilebilirsin.

(s.27)

Şarabın etkisiyle insan iç dünyasını olduğu gibi yansıtabilir
Ya da yürekten dinlenildiđine inanırsa!

Pirimugan, sana seccadeyi şarapla boya derse boya;
Çünkü yol ehli, konak yerlerinin yolundan yordamından gafil değildir.

(s.27)

Zerdüşť dininde hayat kaynağı ve temizlik sembolü sayılan güneş ve ateş kutsanır. Ateş yakılan yerlere, 'ateş yurdu' anlamında 'ateşkede', bu dinin ruhanilerine 'muğ', reislerine de 'muğların ulusu, başı' anlamında 'pirimugan' denir. İslâmî edebiyatta şarap, ateşe ve güneşe benzetilmiştir; meyhane, bu bakımdan ateşkedeye teşbih edilmiştir ki bu takdirde pirimugan, meyhanecidir. Tasavvufda alem ve kamil insanın feyiz yurdu, meyhaneye benzetilmiş, bu yüzden pirimugan, mürşittir, kamil insandır.

Bu varlık ve mekan iş yurdunun meydana getirdiği şeyler, hiçbir şey değil.
Şarap sun, dünyanın malının mülkünün hiçbir değeri yok!

(s.39)

Asıl mal mülk sağlıktır, paylaşabilme, söyleşebilmedir.

Saki, o artan şarabı sun

Çünkü cenette ne Rükhabad deresinin kıyısını bulabilirsin, ne Musalla bahçesini.

(s39)

Rüknabad, Şiraz'daki bir deredir. Musalla, namazgah anlamına gelir. Şiraz'ın bu mesire yerini Hafız çok severmiş. Ölünce de buraya gömülmüşür ve mezarı şimdi oradadır.

Ey konduğu yer Sidre olan yüce bakışlı doğan kuşu,
Senin durağın, mihnetlerle dopdolu olan bu bucak değil.

(s.41)

Sidre, bir ağacın adıdır. Müslüman inancına göre yedinci kat göğün hayli ilerisinde Sidre denen bir sınır ağacı vardır. Muhammed Peygamber, Cebrail ile göğe çıktığı zaman, Cebrail'i bu ağacın yanında görmüştür. Cebrail, buradan ileriye geçemezmiş. Sufilerin bir kısmına göre Cebrail, akıldır ve sidre, akılla ulaşılabilecek, kavranılabilecek şeylerin sonudur.

Halkı bir yana bırak yalnızlığı seç, Anka'dan ibret alda gör
Bir bucağa sığınıp gizlenenlerin adı sanı, Kaf'tan Kaf'a bütün dünyayı tutar.

(s.43)

Kaf, eskilere göre dünyayı çepçevre kuşatmış olan gayet yüksek bir dağdır. Anka, boynu uzun anlamına gelir. Mitolojik bir kuşun adıdır. Otuz kuş büyüklüğünde olan bu kuş, gayet yükseklerden uçarmış, bu yüzden de görünmezmiş ve görünmediği için, göze görünmez anlamına gelen "mugrib" sözüyle vasıflanmıştır. İranlılar, bu kuşa, otuz kuş demek olan "simurg" adını verirler. Bizde her iki kelime, birleştirilerek "zümrüdüanka" şekline girmiş ve masallarımızın bir unsuru olmuştur.

Ey kademi kutlu Hızır, tut elimi.
Yoldaşların hepsi atlı, sade ben yayayım.

(s.148)

Hızır, bir peygamber yahut erendir. Türkçe'de "bengisu" denen dirilik kaynağını bulmuş, İlyas peygamberle beraber bu sudan içmiştir. Bu

yüzden kıyamete kadar bu iki zat hayattadır. Hızır karada, İlyas denizde kalanların yardımına erişirler. Şark efsanelerinde bengisuya, dirilik suyu anlamına gelen 'abıhayat' adı verilir.

Rintlik öğren kerem sahibi. Şarap içmek o kadar büyük bir hüner değil...

Hayvan da içmiyor ama insan değil ki!

(s.148)

İnsan gibi davranmanın önemi, erdemi vurgulanıyor.

Aşağılık kişileri doyurup besleyen zaman sofrasında huzur ve istirahat balı yoktur.

Gönül, tamahını, hırsını bu sofranın acısından da kes, tatlısından da.

(s.290)

Aşağılık kişilere heves etme!

Hafız'ın şiirlerinden Şiraz'a, Rükhabad ırmağına Musalla mesiresine çok bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Şairin sevgiliyle maceraları, ayrılık acısı, bu ayrılığın onda yarattığı yıkımı gazellerinde görebiliriz. Hafız, gazellerinde ölüm temasını da işlemiştir. Şairin ruhsal durumundaki iniş çıkışlar, gazellerine olduğu gibi yansımıştır. Bu yüzden kiminde coşkulu bir yaşama sevinci sezilirken, kimi gazellerinde ayrılık acısıyla perişan bir insanı; bir başkasında ölümün çaresizliğini; bir başkasında ise bilge bir kişinin tutumunu görebiliriz.

Abdülbaki Gölpınarlı'dan alıntıladığımız bu bölümde Dante ile Hafız'ın karşılaştırılması yapılıyor:

Merhum Browne, Hafız'ı çok kudretli bir surette tercüme eden Miss Gertrude Lowthian Bell'in, Hafız ve Dante hakkındaki mülahazalarını aşağı yukarı şöyle kaydediyor: "Hafız'a göre modern misallerin değeri yoktur. Dante'nin Floransa'yı sevdiği kadar Şiraz'ı seven Hafız, sevdiği bu şehrin beş altı kere muhasarasını, zaptını, padişahların birbiri ardınca geçişini seyretmiş, halkın zulümlere ve katillere uğradığını ve işretin

men edildiğini, zevk kapılarının ardına kadar açıldığını görmüş, bütün bu hadiseler, Hafız'ın şiirlerinde pek az akisler bırakmıştır. Fakat bu kayıtsızlık, onun felsefesine Dante'ninkinde bulunmayan bir mahiyet vermektedir. Dante kendi felsefesine bağlıdır, kainatı, asrının görgüsüne uyarak görürü. Hafız'ın görüşü ise daha derin ve geniştir. Onun görüşü, kendisinden sonraki asırların fikir vadilerine kadar nüfuz eder." Hakikaten de o dağdağalı devir, Hafız'ın gazellerinde ancak tarama kalemiyle yapılan belirsiz resimler gibi görünür. Fakat bazen o karmakarışık devri en içli, en hazin ve tahlili yekpare bir gazelle ifade ettiği de vardır.

Hafız, gazellerinde şarap ve meyhaneden çok sık söz eder. Şarap; aşk, coşku, neşe, birlik sembolü olarak; meyhane ise gönül ya da dünya olarak yorumlanabilir. Ancak deniz nice derin olsa da alacağımız su kabınıza bağlıdır. Bu yüzden Hafız'ın gazelleri daha yüzlerce yıl çeşit çeşit bağlam içinde yorumlanacaktır. Şu dizelerdeki gönül zenginliği ve dinginliğine sahip Hafız'ın insanlığa vereceği daha çok şey vardır:

Şükr Huda ki her çe taleb kerdem ez Huda
Ber münteha-yi matlab-i hod karman şodem
Allah'a şükürler olsun ki Hak'dan ne istemişsem
İstedğimden daha fazlasına kavuşmuşum

Farsça bilmediğimiz için, Hafız'ın gazellerindeki mazmunları, özgün beyitlerden arayamıyoruz ne yazık ki... Burada, onun gazellerinin çevirisinden yola çıkarak yorumlar yapmaya çalıştık. Ünlü şairimiz Yahya Kemal Beyatlı, Rindlerin ölümü başlıklı şiirinde onun yaşam felsefesini neredeyse içselleştirmiştir. Gerçekte serin serviler altındaki mezarda, her seher vakti ne bir gül açar ne de her gece bir bülbül öter... Ama Hafız, işte bu bilinmeyeni düşletir bize, gidilmeyen ama bir gün mutlaka gidilecek olan yolu aydınlatır. Belki de gazelleriyle hepimizi teselli ederek yol göstermeye çalışır... Aynı ormanın mahsülü ve aynı ormanda kaybolan çocuklar için bir sis çanıdır, Hafız...

Ber ser-i türbet-i ma çün güzeri himmet hwah
Ki ziyaretgah-i rindan-i cihan hwahed bud
Bizim türbemizden geçtiğinde himmet iste
Çünkü bizim kabrimiz cihan rindlerinin ziyaretgahı olacaktır

Kaynakça

- Gölpınarlı, Abdülbaki (Haz.), Hafız, (1954), varlık Yay. İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (Haz. ve çev.), Hafız Şirazi Divanı, (1968), İkinci Baskı, MBE Yay. İstanbul.
- İslam Ansiklopedisi, (1996), Diyanet Vakfı Yay. Ankara
- Kalpıklı, Mehmet (Haz.), Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, (1999), Yapı Kredi Yay. İstanbul.
- Karahan, Abdülkadir (Haz.), Şirazlı Hafız ve Şiirlerinden Seçmeler, (1988), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara
- Pala, İskender, Divan Edebiyatı, (1966), İkinci Baskı, Ötüken Yay. Ankara
- Divan Edebiyatında Müstesna Gazeller, (1997), İkinci Baskı, Ötüken Yay. Ankara